

VUA PO ROMÉ CỦA CHAMPA - MỘT GÓC NHÌN PHI HUYỀN THOẠI

Đổng Thành Danh*

Dẫn luận

Vua Po Romé là một vị vua lịch sử, thường xuất hiện trong các Biên niên sử của Champa, sau ngày từ trần với những công lao cho quê hương đất nước, ngài được nhân dân thần thánh hóa trở thành một vị thần mà người Chăm luôn phụng tế hằng năm. Ngày nay nơi thờ tự chính và được biết đến nhiều nhất của ngài là tại tháp Po Romé ở thôn Hậu Sanh (Palei Thuen), huyện Ninh Phước, tỉnh Ninh Thuận, bên trong có một bức tượng thờ vua đặt trên bệ yoni theo truyền thống của tín ngưỡng Hindu giáo, được cho là hình tượng thần Po Romé.⁽¹⁾

Nói đến vua - thần Po Romé, ai cũng nghĩ đến truyền thuyết về ngài và Bia Ut (công chúa Đại Việt), theo truyền thuyết này, vua Po Romé có kết hôn với một công chúa Đại Việt, mà ngài phong thành hoàng hậu, gọi là Bia Ut. Vì quá ham mê nhan sắc của vị hoàng hậu này, mà vua Po Romé đã cho chặt cây Kraik, được xem như là linh vật bảo vệ cho bản mệnh của vua Po Romé và vương triều của ngài, đồng thời cũng bảo vệ cho sự trường tồn của vương quốc. Sau khi chặt cây Kraik, Đại Việt liền đem quân đánh Champa, vua Po Romé thua bỏ chạy, sau đó bị bắt, rồi chết dẫn đến cảnh mất đất, mất nước. Từ đó đến nay, dù vẫn luôn thờ phụng thần Po Romé, nhưng dân gian vẫn lưu truyền huyền thoại về ngài, như một bài học để răn dạy con cháu.⁽²⁾

Huyền thoại đó hiển nhiên được nhân dân chấp nhận, thấm dết và ăn sâu trong tâm thức của đại chúng, trở thành nhận thức tiêu biểu khi nói đến tiểu sử của vua Po Romé. Tuy nhiên, truyền thuyết này chỉ là một phần của cuộc đời Po Romé, bản thân câu chuyện về cây Kraik chỉ là huyền sử, chính vì thế, tính chất xác thực của nó luôn cần phải được đặt nghi vấn. Trong thực tế, lịch sử và huyền thoại luôn đan quyện vào nhau, nhưng nhiệm vụ của những nhà nghiên cứu là phải tách bạch hai thứ ra để nhận chân lịch sử. Bài viết này sẽ đánh giá lại tính đúng đắn của huyền thoại trên, đồng thời nhận diện đúng thân thế và sự nghiệp của vua Po Romé dưới cái nhìn lịch sử.

* Trung tâm Nghiên cứu Văn hóa Chăm Ninh Thuận.

Hình ảnh của vua Po Romé qua huyền thoại

Thân thế, tiểu sử, công trạng và những huyền thoại về vua Po Romé được lưu lại trong nhiều văn bản chép tay (các văn bản được lưu giữ trong các làng Chăm, hay các thư viện, kho lưu trữ trong và ngoài nước) dưới các dạng *demnay*, *dalikal* (truyền thuyết, truyện cổ tích), cũng như trong các bài thánh ca của thầy Kadhar và thầy Maduen trong các dịp lễ trên đền tháp hay lễ Rija. Trong quá trình làm việc với các tư liệu liên quan đến Po Romé, ta cần phải phân biệt giữa truyện cổ, hay truyền thuyết với các bài tụng ca, tráng ca về vua Po Romé vì chúng có nội dung khác biệt. Nếu như những tụng ca, tráng ca được sử dụng trong các nghi lễ thường có nội dung ca ngợi công đức của vua - thần Po Romé lúc còn sinh thời, thì các truyện cổ tích, truyền thuyết thường đề cập đến xuất thân, thân thế và giai thoại của ngài liên quan đến Bia Ut và cây Kraik.

Bản thân các *dalikal* hay *demnay* viết về Po Romé mà nội dung chính là giai thoại về chuyện tình của vua Po Romé với Bia Ut có liên quan đến cây Kraik cũng có rất nhiều dị bản. Mỗi dị bản lại có một vài chi tiết khác nhau, chẳng hạn có một số bản bắt đầu từ lúc mẹ của ngài ăn lá cây Kraik rồi mang thai ngài,⁽³⁾ có một số dị bản lại bắt đầu câu chuyện ngay từ khi ngài sinh ra, mà không nói gì đến cha, mẹ ngài.⁽⁴⁾ Còn có những bản nói vua Po Romé là người gốc Churu, hoặc có mẹ là người Churu,⁽⁵⁾ trong khi các bản khác lại không nói về điều này. Cũng có bản đề cập đến vị tướng Sah Bin vì bị Po Romé khiển trách mà về ở ẩn trong vùng của người Raglai,⁽⁶⁾ có các bản hầu như không thấy nói đến sự kiện này...⁽⁷⁾ Nhưng nhìn chung, các dị bản này đều đề cập chi tiết đến giai thoại vua Po Romé vì nghe lời Bia Ut mà chặt cây Kraik rồi quân Đại Việt tấn công, vua bị bắt, rồi chết, dẫn đến thảm cảnh mất nước.⁽⁸⁾

Cho đến hôm nay, không ai có thể trả lời câu hỏi giai thoại về Po Romé này xuất xứ từ đâu, từ ai và từ khi nào? Tại sao lại có sự khác nhau giữa các dị bản? Và bản nào giống với nguyên bản đầu nhất? Phải chăng tác giả ngầm trách cứ vua Po Romé là người đã để mất nước vì phụ nữ và truyền tụng giai thoại này để các thế hệ sau tránh phải? Hay tác giả có thành kiến với vua Po Romé mà thêu dệt nên một câu chuyện ít nhiều nhuộm màu huyền hoặc này? Kể từ sau ngày ra đời, giai thoại ấy đã không ngừng được truyền tụng và phổ biến rộng khắp trong dân gian, trở thành hình ảnh tiêu biểu khi nói đến vua Po Romé trong lòng quần chúng. Tuy nhiên, đây chỉ mới là cái nhìn huyền sử, lịch sử sẽ cho ta một cái nhìn khác chân thật hơn về ngài.

Trước hết, khi xem xét các nguồn sử liệu của Đại Việt bên cạnh các truyền thuyết của người Chăm, hầu hết các sử liệu đều xác nhận rằng chúa Nguyễn Phúc Nguyên có gả con gái là Ngọc Khoa cho vua Chiêm Thành Po Romé năm 1631.⁽⁹⁾

Tuy nhiên, khi xem xét các biên niên sử của Champa, ta thấy rằng vua Po Romé là vị vua trị vì từ năm 1627 đến năm 1651, sau đó em ngài là vua Po Nroap lên nắm quyền và trị vì trong vòng một năm (1652 - 1653).⁽¹⁰⁾ Ngược lại, khi đối chiếu với các biên niên sử Đại Việt, ta thấy từ sau khi Aiaru (Phú Yên) thất thủ năm 1611, cho đến khi Kauthara (Khánh Hòa) thất thủ năm 1653, đặc biệt là dưới thời Po Romé (1627 - 1651) không hề có một cuộc xung đột quân sự nào đáng kể được ghi nhận trong các sử liệu.⁽¹¹⁾

Có chăng tác giả của giai thoại vua Po Romé chặt cây Kraik dẫn đến mất nước có sự nhầm lẫn giữa Po Romé và Po Nroap? Vì chỉ hai năm sau ngày vua Po Romé qua đời, dưới thời vua Po Nroap, Đại Việt đã tấn công Champa, chiếm Kauthara và bắt vua Champa mà sử Việt gọi là Bà Tấm hay Bà Thấm.⁽¹²⁾ Bên cạnh đó, ngay từ cuối thế kỷ XIX, Aymonier cũng đặt nghi vấn về tính xác thực của câu chuyện này, bởi vì theo ông nếu vua Po Romé bị quân Việt bắt và sau đó mất, thì làm sao ông được trở thành một vị thần quan trọng của người Chăm, cũng theo ông tác giả của câu chuyện này có vẻ đã nhầm lẫn giữa Po Romé và Po Binasuor.⁽¹³⁾

Mặt khác, sự kiện vua Po Romé cưới công chúa Đại Việt không phải vì ông ham mê sắc đẹp của nàng, mà đó chỉ là một động thái ngoại giao, hầu tạo mối quan hệ thân thiện với nước láng giềng. Vì trong thời điểm trị vì của mình, vua Po Romé không chỉ cưới công chúa Đại Việt mà còn cưới vợ là người Rhade [Ê Đê] để thắt chặt đoàn kết với các sắc dân vùng cao.⁽¹⁴⁾ Ngoài ra ông cũng kết hôn với công chúa của một tiểu quốc thuộc Mã Lai nhằm tạo nên liên minh với các quốc gia Đa đảo.⁽¹⁵⁾

Thêm vào đó, một số nguồn sử liệu còn cho thấy, dưới thời Po Romé, Champa không những chỉ thiết lập mối quan hệ liên minh với các quốc gia ở Mã Lai,⁽¹⁶⁾ mà còn cho phép các thuyền buôn của phương Tây như Hòa lan, Bồ Đào Nha được tự do buôn bán ở Champa.⁽¹⁷⁾ Những động thái này, không chỉ cho thấy vua Po Romé đang muốn xây dựng một mối quan hệ về thương mại đơn thuần với các quốc gia này, mà còn muốn đẩy mạnh hơn nữa mối liên kết ấy, nhất là trên bình diện ngoại giao và chính trị nhằm tạo ra một liên minh đủ mạnh hầu giúp Champa có được thế đối trọng với Đại Việt, trước áp lực ngày càng gia tăng của chính quyền chúa Nguyễn với nền độc lập của Champa thời bấy giờ.

Với những tính toán như vậy, khó mà có thể tin vị lãnh đạo Champa thời bấy giờ lại dễ dàng để mất nước chỉ vì mê gái đẹp? Không ai có thể biết tác giả của giai thoại thật sự là nhầm lẫn hay vì một lý do nào đó mà cố tình thêu dệt nên câu chuyện? Tuy nhiên, ta chỉ nên xem câu chuyện trên như là một giai thoại, thậm chí mang tính hoang đường, không có giá trị về mặt lịch sử. Tiếc thay, câu chuyện đầy tính hoang đường này lại ăn sâu vào tâm thức nhân dân tự bao đời và thậm chí hiển nhiên được giới nghiên cứu thừa nhận mỗi khi nói về vua Po Romé.

Vua Po Romé dưới góc nhìn lịch sử - văn hóa

Trong kho tàng các tư liệu dân gian của người Chăm, như đã nói, ngoài các truyện cổ liên quan đến Po Romé còn có các văn bản ở dưới dạng thánh ca hay tụng ca về thần thường được các chức sắc Chăm hát xướng trong các lễ tục truyền thống. So với các truyện cổ về Po Romé, các bài hát này ít được sử dụng phổ biến trong quần chúng, có thể vì vậy mà những nội dung về vua Po Romé trong đó ít được mọi người biết đến. Các bài hát này có hai loại chính là: một là các bài hát do thầy Kadhar (thầy kéo đàn Rabap) hát xướng trong các nghi lễ trên tháp như Katé, Cambur..., và các lễ cúng thần Puix, Payak; Hai là, các bài hát do thầy Maduen (thầy võ trống Baranang) hát trong các nghi lễ Raja (Raja Nagar, Raja Proang...).

Nội dung chính của các văn bản này là ca ngợi công lao dẫn thủy nhập điền của vua - thần Po Romé đối với quê hương, xứ sở, vì thế mà sau khi mất nhân dân tôn thờ ngài như một vị thần quan trọng trong tín ngưỡng Chăm.⁽¹⁸⁾ Trên thực tế, theo một vài nghiên cứu, vua Po Romé chính là người đã cho xây dựng nhiều đập thủy lợi như Cà Tiêu, Chà Vin, Maren, Cây Đa, đập Đá..., chạy qua các cánh đồng của người Raglai, Chăm, ngài cũng cho xây một con mương qua vùng Cà Lon của người Churu.⁽¹⁹⁾ Cho đến hôm nay, những công trình thủy lợi này vẫn còn sử dụng cho hoạt động tưới tiêu của cư dân trong vùng cho thấy vai trò thiết yếu và công lao của người đã chỉ đạo khai mở những công trình ấy trong quá khứ.

Không chỉ có công lao trong lĩnh vực kinh tế, vua Po Romé còn có vai trò rất lớn trong việc phát triển văn hóa, đặc biệt là ngôn ngữ Chăm. Trước thời Po Romé, người Champa sử dụng chữ Phạn và Chăm cổ để ghi trên các bia ký ở đền, tháp, nhưng kể từ sau thời kỳ này một ngôn ngữ Chăm mới (*Akhar thrah*) đã hình thành, mà dòng chữ còn khắc trên cửa tháp Po Romé là dấu vết cổ nhất cho thấy sự xuất hiện của mình văn mới này.⁽²⁰⁾ Kể từ đó, chữ viết này không ngừng hoàn thiện, trở thành ký tự được sử dụng phổ biến trong các văn kiện chính trị, văn thư hành chính, tài liệu văn hóa, văn chương... mà cho đến nay người Chăm vẫn còn sử dụng như một ngôn ngữ phổ thông.⁽²¹⁾

Trên bình diện chính trị, vua Po Romé rất quan tâm đến việc đoàn kết ý thức hệ dân tộc. Sau ngày trị vì, ngài không ngừng chăm lo cho sự bình đẳng giữa các sắc tộc trong vương quốc, thắt chặt liên kết giữa các tộc người, điều này không chỉ được minh chứng qua sự kiện vua Po Romé kết hôn với một người gốc Radhe, mà còn qua truyền thuyết về Po Nai (Nai Tang Riya Bia Tapah), theo một dị bản của truyền thuyết này, Po Nai là con của Po Romé, được ngài gả cho một chàng trai Raglai,⁽²²⁾ chàng trai này rất có thể là một vị thủ lĩnh của người Raglai? Không những thế, rất có thể ngài còn cho phép các sắc dân này tham gia vào hàng ngũ chính trị của Champa thời bấy giờ, mà Po Sah Bin là một ví dụ, đây là một vị tướng

của Po Romé, sau ngày từ chức ông vào vùng của người Raglai ẩn cư, phải chăng ông là người Raglai hoặc có liên hệ gần gũi với tộc người này?⁽²³⁾

Thêm vào đó, Po Romé cũng là người đã thúc đẩy sự hòa hợp giữa hai cộng đồng Chăm theo Ấn giáo bản địa (thường gọi là Chăm Bà la môn) và Chăm theo Hồi giáo bản địa là Bà ni. Kể từ sau ngày du nhập của Hồi giáo (thế kỷ XIV) để tạo nên cộng đồng Chăm Bà ni, biết bao nhiêu mâu thuẫn, xung đột về tôn giáo đã diễn ra ở Champa, chính vua Po Romé đã hóa giải điều đó bằng cách kết hợp hai cộng đồng này tạo nên thiết chế tôn giáo, văn hóa lưỡng hợp Awal - Ahier. Trong đó, Awal để chỉ những người tôn thờ Allah trước thời Po Romé và Ahier là người chấp nhận thờ Allah từ thời Po Romé.⁽²⁴⁾ Theo thiết chế này, Awal - Ahier dù đối lập nhưng luôn phụ thuộc vào nhau, không tách rời nhau, phân công và hỗ trợ nhau trong mọi mặt của đời sống văn hóa tâm linh.⁽²⁵⁾

Bản thân vua Po Romé cũng nêu gương nhằm tạo sự đoàn kết này giữa hai cộng đồng Chăm: Awal - Ahier. Sau khi nhà vua từ trần, thi hài của ngài đã được đưa vào thánh đường Bà ni làm lễ theo nghi thức của người Chăm Awal trước khi lên giàn hỏa thiêu theo phong tục của người Chăm Ahier.⁽²⁶⁾ Hiện nay, tại tháp Po Romé, người ta còn phát hiện được một ngôi mộ của Chăm Awal, điểm đáng chú ý là người ta còn tìm thấy một đường rãnh dẫn nước từ trong tượng thờ của tháp đến ngôi mộ, do đó có thể tạm giả định đây là ngôi mộ của một hoàng hậu theo đạo Bà ni, tuy nhiên đến nay các nhà nghiên cứu vẫn chưa thể xác định chủ nhân thật sự của ngôi mộ này.⁽²⁷⁾ Tuy nhiên, sự xuất hiện của một ngôi mộ Bà ni trên tháp Chăm Ấn giáo là chưa có tiền lệ, nó thể hiện ý thức về sự đoàn kết giữa hai cộng đồng Awal - Ahier đã lên rất cao dưới thời vua Po Romé.

Mặt khác, về mặt đối ngoại, vua Po Romé là một nhà lãnh đạo luôn có ý thức về vị thế chính trị của Champa thời bấy giờ, ông không ngừng mưu cầu và suy tính cho nền độc lập, tự chủ của Champa trong tương lai. Không phải ngẫu nhiên mà dưới thời Po Romé, quan hệ thương mại giữa Champa và thế giới Hải Đảo lại phát triển mạnh, dẫn đến sự du nhập mạnh mẽ của Hồi giáo và các yếu tố của nền văn minh Mã Lai vào Champa, như sự xuất hiện của một số bài tế lễ bằng ngôn ngữ Mã Lai,⁽²⁸⁾ cũng như các nghi lễ gần gũi với Mã Lai nhất là Raja Proang.⁽²⁹⁾ Cũng không phải ngẫu nhiên mà dưới thời Po Romé lại có rất nhiều vị quan, tướng như Po Tang Ahoak, Po Riyak... qua Mã Lai học đạo Hồi, mà bản thân ngài, cũng từng sang thăm Kelantan rồi kết hôn với một công chúa Mã Lai và để lại một hậu duệ hoàng tộc của tiểu quốc ấy.⁽³⁰⁾

Đây không phải là một động thái ngoại giao đơn thuần mà là một tính toán có chủ đích của giới tinh hoa Champa thời bấy giờ, mà vua Po Romé là lãnh đạo cao nhất. Mục đích của động thái này, không gì hơn, là nhằm tạo nên một liên

minh với các quốc gia Hải Đảo, hầu tạo nên một thế đối trọng với chính quyền chúa Nguyễn ở xứ Đàng Trong, một thế lực đang ngày càng đe dọa đến nền độc lập của Champa.⁽³¹⁾ Hơn thế nữa, vua Po Romé còn suy tính đến việc mở rộng liên minh này với cả các nước phương Tây, thông qua sự kiện ông chấp nhận cho Hòa Lan được tự do buôn bán ở Champa với điều kiện là không được tấn công người Bồ Đào Nha ở những hải cảng thuộc chủ quyền của Champa vào năm 1644.⁽³²⁾ Tuy nhiên, phải đến thời Po Soat, những suy tính của Po Romé, nhằm thiết lập các quan hệ ngoại giao chính thức với phương Tây, mới trở thành hiện thực thông qua sự kiện hai sứ giả Champa đến thăm Batavia thuộc Hà Lan năm 1680.⁽³³⁾

Kết luận

Nhận thức về một nhân vật lịch sử phải bắt đầu từ chính quan điểm lịch sử chứ không phải bằng các giai thoại nhuộm màu huyền ảo - huyền thoại có thể là một phần để tái hiện cuộc đời của một danh nhân, nhưng khi sử dụng nó ta phải luôn luôn xem xét tính khoa học của nó. Cũng như hầu hết các vị vua - thần Champa, cuộc đời của vua Po Romé bị phủ lên một “lớp son” huyền thoại, che lấp đi những sự thật lịch sử, thậm chí huyền thoại ấy còn dẫn đến hệ quả tiêu cực là khiến cho hậu thế có một cái nhìn sai lệch về ngài.

Thông qua bài viết này, chúng tôi muốn giải ảo cái huyền thoại mà bao đời nay vẫn bủa vây thân thế của vua Po Romé, làm mờ đi những công lao to lớn trong sự nghiệp của ngài. Một khi bỏ qua huyền thoại, ta sẽ thấy một “chân dung” khác về vua Po Romé: Đó là một vị vua luôn chăm lo cho nền sản xuất của đất nước, một vị vua luôn tìm cách đoàn kết các dân tộc trong xứ sở, một vị vua luôn đau đầu cho sự nghiệp hòa hợp các tôn giáo. Ngoài ra, ngài còn là người rất lưu tâm đến việc cải cách để hoàn thiện ngôn ngữ dân tộc, và thúc đẩy sự giao lưu văn hóa giữa Champa với nền văn minh Hải Đảo, ở đây ta không chỉ thấy vua Po Romé như là một nhà lãnh đạo, mà còn là nhà văn hóa lớn.

Cuối cùng, nhưng trên hết thảy, ta còn thấy Po Romé là người luôn trăn trở cho vận mệnh của vương quốc, cho vị thế của Champa trong bối cảnh lịch sử khu vực. Những hoạt động ngoại giao mà ngài tiến hành, không ngoài động cơ gì khác là nhằm duy trì nền độc lập, tự chủ của Champa trước sức ép từ phía Bắc ngày một lớn dần, đến đây ta càng khó tin rằng Po Romé đã để mất nước chỉ vì mỹ nhân kế của chúa Nguyễn. Có chăng lịch sử đã rẽ theo một hướng khác, không theo những suy tính của con người, kể cả khi đó là một con người vĩ đại!

D T D

CHÚ THÍCH

- (1) Về các nghiên cứu trước đây có đề cập đến tiểu sử và sự nghiệp của vua Po Romé xem thêm: E. Aymonier, 1891: 36 - 37; E. Durand, 1903: 597 - 603; Thái Văn Kiểm, 1960: 48 - 51; Dohamide - Dorohiem, 1965: 147 - 162; Nguyễn Văn Luận, 1971; Nguyễn Đình Tư, 1974: 83 - 90; Thiên Sanh Cảnh, 1977; Po Dharma, 1978; Ngô Văn Doanh, 1994: 188 - 196; Bồ Xuân Hồ, 1995: 65 - 69; Quảng Văn Sơn, 2009: 176 - 182; W. Noseworthy, 2013: 155 - 203...
- (2) Các văn bản Chăm cổ nói về tiểu sử Po Romé thường tồn tại dưới nhiều dạng thức như *dalikal* (truyện cổ), *demnay* (huyền thoại, truyền thuyết), *ariya* (văn vần) hay các *ampem* (bài thánh ca) trong các nghi lễ... Trong bài viết này, chúng tôi sử dụng một số văn bản Chăm hiện đang lưu trữ tại Pháp, thường được đặt các ký hiệu như CAM 244, 245, 246a... Về các nguồn thư tịch Chăm tại Pháp xem thêm: P-B. Lafont - Po Dharma - Nara Vija, 1977.
- (3) Aymonier 1890, dẫn theo Dohamide - Dorohiem, 1965: 147 - 151; Thiên Sanh Cảnh, 1977.
- (4) CAM MICROFILM 1 (3).
- (5) Po Dharma, 1978.
- (6) CAM MICROFILM 1 (3).
- (7) CAM 244.
- (8) CAM 244; CAM 245; CAM MICROFILM 1 (3).
- (9) Hội đồng Trị sự Nguyễn Phúc tộc, 1995: 126; Thái Văn Kiểm, 1960: 49.
- (10) Aymonier, 1891: 36; Po Dharma, 1978: 53, 60; Po Dharma, 2012: 65.
- (11) Quốc Sử Quán triều Nguyễn, 2002.
- (12) Quốc Sử Quán triều Nguyễn, 2002: 68 - 69; Quốc Sử Quán triều Nguyễn, 2006a: 102; Quốc Sử Quán triều Nguyễn, 2006b: 690 - 691; Lê Quý Đôn, 2007: 69; Xem thêm các nguồn thứ cấp: Phạm Văn Sơn, 1959: 293; Phan Khoang, 1969: 388 - 389; Lafont, 2011: 192; Po Dharma, 2012: 76.
- (13) E. Aymonier, 1891: 36 - 37. Po Binasuor mà Aymonier nói đến chính là Po Bin Thuer, một vị vua thần được người Chăm phụng thờ có đền thờ ở thôn Bình Nghĩa (Bắc Phong, Thuận Bắc, Ninh Thuận), tuy nhiên trong bài viết này ông cho rằng Po Binasuor chính là vua Chế Bồng Nga, đây là một sự nhầm lẫn vì Po Bin Thuer là một vị thần của cư dân bản địa ở Panduranga (Ninh Thuận - Bình Thuận) trong khi Chế Bồng Nga là vua Champa ở Vijaya (Bình Định).
- (14) CAM 244; CAM MICROFILM 14 (3). Hầu hết các tư liệu đều cho thấy bà là người Rhade, nhưng riêng R. P. Durand lại đưa ra một dị bản cho thấy bà này lại là gốc K'ho (R. P. Durand, 1903: 601).
- (15) Abdullah Mohamed, 1981: 25, 42, Dẫn theo Po Dharma, 2000: 186.
- (16) Po Dharma, 1990: 19 - 27.
- (17) Danny Wong Tze Ken, 2007: 120; Lafont, 2011: 192; Po Dharma, 2012: 75.
- (18) Sakaya, 2003: 328 - 331, 345.
- (19) Trương Hiến Mai - Sử Văn Ngọc, 2001: 5 - 6; Sakaya, 2013: 608; Quảng Văn Sơn, 2009: 176 - 177, 179.
- (20) R. P. Durand, 1903: 602 - 603.
- (21) Po Dharma, 2007: 11; Sakaya, 2013: 318 - 319.

- (22) Dẫn theo Sakaya, 2003: 333 - 334. Văn bản mà Sakaya đưa ra chỉ là một dị bản về Po Nai, các dị bản khác của huyền thoại Po Nai xin xem: CAM 224 ; Sử Văn Ngọc, 2001: 181 - 182.
- (23) CAM MICROFILM 1 (3). Về mối quan hệ giữa các sắc tộc miền cao với người Chăm đồng bằng thời vua Po Romé xem thêm: W. Noseworthy, 2013: 155 - 203.
- (24) Po Dharma, 1978.
- (25) Rie Nakamura, 2009: 78 - 106.
- (26) Po Dharma, 1978, dẫn theo Abdul Karim, 1999: 181.
- (27) Bá Văn Quyến, 2011: 171 - 181; Ja Karo, 2012.
- (28) Po Dharma, 1999.
- (29) Po Dharma, 2000: 188; Sakaya, 2015.
- (30) Abdullah Mohamed, 1981: 25, 42; Dẫn theo Po Dharma, 2000: 185 - 186; Sakaya, 2013: 607 - 608.
- (31) Po Dharma, 1990: 19 - 27.
- (32) Po Dharma, 1978: 129, dẫn theo Po Dharma, 2012: 75; Lafont, 2011: 192.
- (33) P-B. Lafont, 1994: 73; Danny Wong Tze Ken, 2007: 120.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

Nguồn tài liệu sơ cấp 1: Văn bản cổ Chăm

- CAM 244: Dalikal Po Romé (truyện cổ về Po Romé).
- CAM 245: Dalikal Po Romé (truyện cổ về Po Romé).
- CAM MICROFILM 1 (3): Demnay Po Romé (truyền thuyết về Po Romé).
- CAM MICROFILM 14 (3): Danak Adoah Po Romé (tụng ca về Po Romé).
- CAM 246a: Demnay Po Gahlaw (tiểu sử Po Gahlaw, một hóa thân của Po Romé).

Nguồn tư liệu sơ cấp 2: Tư liệu cổ sử Việt Nam

- Lê Quý Đôn, 2007, *Phủ biên tạp lục*, Nxb Văn hóa - Thông tin, Hà Nội.
- Quốc Sử Quán triều Nguyễn, 2002, *Đại Nam thực lục*, Tập 1, Nxb Giáo dục, Hà Nội.
- Quốc Sử Quán triều Nguyễn, 2006a, *Đại Nam nhất thống chí*, Tập 3, Nxb Thuận Hóa, Huế.
- Quốc Sử Quán triều Nguyễn, 2006b, *Đại Nam liệt truyện*, Tập 2: Chính biên - sơ tập, Nxb Thuận Hóa, Huế.

Nguồn tài liệu thứ cấp

- Aymonier. E, 1891, *Les Tchames et leurs religions*, Ernest Leroux, Paris.
- Thiên Sinh Cảnh, 1977, "Lễ Katé và sự tích Po Romé", trong *Phát triển sắc tộc* 10.
- Durand. P - R, 1903, "Le temple de Po Romé à Phanrang", *BEFEO*, III, pp. 597 - 603.
- Dohamide - Dorohiem, 1965, *Dân tộc Chăm lược sử*, Saigon.
- Ngô Văn Doanh, 1994, *Tháp cổ Champa sự thật và huyền thoại*, Nxb Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
- Hội đồng Trị sự Nguyễn Phúc Tộc, 1995, *Nguyễn Phúc tộc thế phả*, Nxb Thuận Hóa, Huế.
- Bồ Xuân Hồ, 1995, *Truyền thuyết về các tháp Chăm trên miền cực Nam Trung Bộ*, Nxb Văn hóa Dân tộc, Hà Nội.
- Ja Karo, 2012, "Phát hiện ngôi mộ Chăm Bà ni trên tháp Po Romé" (đăng trên trang *Champakainfo*, cập nhật ngày 31/12).

- Thái Văn Kiểm, 1960, “Sự tích Po Rome và Bà Chúa Út”, trong *Đất Việt trời Nam*, Saigon, tr. 48 - 51.
- Karim. Abdul, 1999, “Vài nhận định về nghệ thuật văn chương trong Ariya Nai Mai Mang Makah”, *Champaka 1*, IOC - Champa, San Jose, tr. 179 – 197.
- Phan Khoang, 1969, *Việt sử xứ Đàng Trong 1558 - 1771*, Nhà sách Khai trí, Saigon.
- Nguyễn Văn Luận, 1971, “Vua Po Romé trong lịch sử và tín ngưỡng của người Chăm”, *Việt Nam Khảo cổ tập san*, số 7, tr. 179 - 197.
- Lafont. P-B, Po Dharma, Nara Vija, 1977, *Catalogue des manuscrits Cam des bibliothèques Françaises*, ấn hành bởi EFEO (Viện Viễn Đông Bác cổ Pháp), Paris.
- Lafont. P-B, 1994, “On relations between Champa and Southeast Asia”, in *Proceedings of the Seminar on Champa*, University of Copenhagen (1987), Paris, pp. 65 - 75.
- Lafont. P-B, 2011, *Vương quốc Champa: Dân cư - Địa dư - Lịch sử*, IOC - Champa, San Jose.
- Trương Hiến Mai, Sử Văn Ngọc, 2001, *Hệ thống thủy lợi và lễ nghi nông nghiệp cổ truyền Chăm Ninh - Bình Thuận*, Trung tâm Nghiên cứu và Đào tạo Văn hóa Chăm, Ninh Thuận.
- Nakamura. Rie, 2009, “Awar - Ahier: Two keys to Understanding the Cosmology and Ethnicity of the Cham People (Ninh Thuan Province, Vietnam)”, trong *Champa and Archaeology of Mỹ Sơn*, Hardy - Cucarzi, & Zolese (Đồng chủ biên), pp. 78 - 106.
- Noseworthy, William, 2013, “The Cham's First Highland Sovereign: Po Romé (r. 1627-1651)”, *Asian Highlands Perspectives* 28, pp. 155-203.
- Sử Văn Ngọc, 2001, “Lễ hội Po Nai của đồng bào Chăm Ninh Thuận”, tập san *Tagalau 2*, Hội Văn học nghệ thuật các dân tộc thiểu số Việt Nam, Hà Nội, tr. 181 - 188.
- Po Dharma, 1978, *Chroniques du Pânduranga*, Thèse de l'EPHE, Paris.
- Po Dharma, 1991, “Deux princes malais au Campa. Leur rôle dans la vie socio-politique et religieuse de ce pays”, in *Le Monde indochinois et la péninsule Malaise*, Kuala Lumpur, pp. 19-27.
- Po Dharma, 1999, *Quatre Lexiques malais - Cam anciens*, EFEO, Paris.
- Po Dharma, 2000, “L'Insulinde malaise et le Campa”, *BEFEO* 87 (1), Paris, pp. 183 - 192.
- Po Dharma, 2007, “Ngôn ngữ và chữ viết Chăm trong quá trình lịch sử”, CD Kỷ yếu hội thảo: *Lịch sử ngôn ngữ và chữ viết Chăm*, Kuala Lumpur.
- Po Dharma, 2012, *Vương quốc Champa: lịch sử 33 năm cuối cùng*, IOC - Champa, San Jose.
- Bá Văn Quyển, 2011, “Bí ẩn của tháp Po Rome”, Tập san *Tagalau 12*, Nxb Văn học, Hà Nội, tr. 171 - 181.
- Phạm Văn Sơn, 1959, *Việt sử tân biên*, quyển III, Saigon.
- Sakaya, 2003, *Lễ hội của người Chăm*, Nxb Văn hóa Dân tộc, Hà Nội.
- Sakaya, 2013, *Tiếp cận một số vấn đề văn hóa Champa*, Nxb Tri thức, Hà Nội.
- Quảng Văn Sơn, 2009, “Thử nhìn lại kỹ thuật xây tháp Champa”, Tập san *Tagalau 10*, Nxb Hội Văn học, Hà Nội, tr. 175 - 186.
- Nguyễn Đình Tư, 1974, *Non nước Ninh Thuận*, Sống mới, Saigon.
- Wong Tze Ken. Danny, 2007, *The Nguyen and Champa during 17 and 18 century*, IOC - Champa, San Jose.

TÓM TẮT

Bài viết này điểm lại một số nguồn tư liệu dân gian (của người Chăm) liên quan đến thân thế và sự nghiệp của vua Po Romé, một vị vua nổi tiếng trong lịch sử Champa và cũng là vị thần quan trọng trong đời sống tâm linh của người Chăm hiện nay. Dưới góc nhìn lịch sử, tác giả xem xét lại tính đúng đắn của các nguồn tư liệu này, đặc biệt là giải ảo huyền thoại về thân thế của vua Po Romé. Thêm vào đó, tác giả cũng muốn cung cấp thêm nhiều dữ kiện, tư liệu hầu làm sáng tỏ sự nghiệp và vai trò của vua Po Romé với Champa trong quá khứ và người Chăm ngày nay.

ABSTRACT**KING PO ROMÉ OF THE KINGDOM OF CHAMPA - A NONMYTHICAL VIEW**

This article reviews some folk sources (of the Cham people) related to the biography and career of king Po Romé, a famous king in the history of the kingdom of Champa and also an important deity in spiritual life of the Cham people today. From the historical perspective, the author revises the accuracy of these sources, especially the demystification of the identity of king Po Romé. In addition, the author also provides more data and documents in order to clarify the career and role of king Po Romé towards kingdom of Champa in the past and the Cham people today.